

26. Paris'in Budistleri ve Ahmet Mithat: *Paris'te Otuz Bin Bûdî'ye bir bakış***Kudret SAVAŞ¹**

APA: Savaş, K. (2021). Paris'in Budistleri ve Ahmet Mithat: *Paris'te Otuz Bin Bûdî'ye bir bakış*. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 437-451. DOI: 10.29000/rumelide.886151.

Öz

Türk edebiyatının önemli yazarlarından biri olan Ahmet Mithat birçok alanda eser vermiş, eser çeşitliliği bakımından döneminde ve edebiyat tarihi incelemelerinde eleştirilere uğramıştır. Kurmacadan dinler tarihine kadar geniş bir yelpazede eserler veren yazarın yeni edebiyatın kurucu isimlerinden biri olması, okuyucusunu kendisinin oluşturma zorunluluğu bu durumu anlamayı kolaylaştırmaktadır. Yazarın aynı zamanda Türk basınının önemli gazetelerinden birini de yıllarca çıkardığı düşünülüğünde bu husus biraz daha anlaşılır hâle gelmektedir. Özellikle tefrika geleneğinin kuvvetli olduğu bu dönemde yazar da gazetesinde parçalar halinde telif ettiği kimi çalışmaları daha sonra kitap biçiminde yayımlamıştır. Bu eserlerden biri de *Paris'te Otuz Bin Bûdî* adıyla 1890 yılında yayımladığı eserdir. Paris gazetelerinde Budizm'le ilgili haberlerden yola çıkılarak yazılan eser, temelde dinler tarihiyle ilgili olsa da yazara Doğu-Batı, İslamiyet-Hristiyanlık ve gündemin sorunları hakkında cevaplar vermede önemli bir fırsat sunmuştur. Eserin "medhal" bölümünde okuyucusuna ilginç bilgiler sunan sanatçı, eserin ilerleyen bölümlerinde Budizm ve Doğu dinleriyle ilgili bilgi verdikten sonra İslam dininin bu konuya bakışını ortaya koymaya çalışır. Yazar, bu eserini özellikle Batılı bilim adamlarının Uzak Doğu dinleri hakkında ortaya koyduğu bilgileri kullanarak kaleme alır. On üç bölümden meydana gelen eserde yazar, Uzak Doğu dinleriyle ilgili bilgiler verdikten sonra bu dinleri Hristiyanlık ve İslamiyet'le karşılaştırır. Bu çalışmada yazarın adı geçen eseri ve ileri sürdüğü fikirler değişik yönlerden incelenmeye, eser tanıtılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Ahmet Mithat, dinler tarihi, Budizm, İslam, Hristiyanlık, Oryantalizm

The Buddhists of Paris and Ahmet Mithat: A look to *Thirty Thousand Buddhists in Paris***Abstract**

Ahmet Mithat, one of the important authors of Turkish literature, has given works in many fields and has been criticized in his period and literary history reviews in terms of the variety of works. The fact that the author, who has produced a wide range of works from fiction to the history of religions, is one of the founding names of the new literature, the necessity of forming the reader himself makes this situation easier to understand. However, considering that the author is not only a literary artist, but also publishes one of the important newspapers of the Turkish press for years, the issue becomes more understandable. Especially during this period when the tradition of interpretation was strong, the author also published some of the works in the form of books after he had copyrighted in his newspaper. One of these works, published at 1890, was *Thirty Thousand Buddhists in Paris*. The work written based on the news about Buddhism published in Paris

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi ABD (Afyon, Türkiye), kudretsavas@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6544-0029 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 28.11.2020-kabul tarihi: 20.03.2021; DOI: 10.29000/rumelide.886151]

newspapers, although it is mainly about the history of religions, provided an important opportunity for the author to give answers to the important problems of the agenda and accusations about East-West, Islam-Christianity and Islam. The artist, who offers interesting information to his reader at the prelude (medhal) of the work, tries to reveal the view of the religion of Islam on this subject after he gives information about Buddhism and Eastern religions in the later parts of the work. The author writes this work, especially by using the information provided by Western scientists about Far Eastern religions. In the work consisting of thirteen chapters, the author gives information about the Far Eastern religions and then compares these religions with Christianity and Islam. In this study, the work mentioned by the author and the ideas he put forward will be examined from different aspects and the work will be introduced.

Keywords: Ahmet Mithat, history of religions, Buddhism, Islam, Christianity, orientalism

Giriş

Batı tesirinde ilk ürünleri veren sanatçılarımız, yeni anlayışla ortaya koydukları eserleri salt bir sanat eseri gözüyle görmemiş, bu eserleri büyük ve önemli bir uğraşın -modernleşmenin- halka anlatımı için kullanmayı tasarlamışlardır. Devletin ve milletin içinde bulunduğu kritik durum, devrin sanatçıların en önemli gündemi haline gelmiştir. Bu bakımdan bu dönem sanatçıların eserlerini ve edebi türleri bir kalkınma/modernleşme hamlesinin temel anlatı araçlarından biri haline getirme istekleri açık bir şekilde kendini belli eder.

Özellikle Tanzimat döneminin ilk neslini oluşturan Namık Kemal, Ahmet Mithat gibi isimlerin dikkatlerini, edebi nitelikler yerine gündemde bulunan meselelere ve eserin etki alanındaki okura yoğunlaştırmaları; dönemin ediplerinin devlet ve toplum için önemli konuları edebi niteliklerden daha önemli bulduklarını ve bunları temel ilgi alanı olarak ele aldıklarını ortaya koymaktadır. Bir yandan yabancıları yeni bir edebi anlayışın kodlarını, işleme mantığını ve yaslandığı kültürel geri planı tanımaya çalışan sanatçılar, diğer yandan da toplum bakımından önemli sosyal meseleleri var olma mücadelesinin mantığı içerisinde ele almaya ve yeni bir kavrama/anlama biçimi ortaya koymaya çalışır. Sanatçıların ortaya koymaya çalıştıkları bu kavrama biçimi, “önemli ve acı bir kavrayıştır çünkü Osmanlı aydınının artık fatih mantığıyla hareket etmediğini, kendi topraklarının askeri, siyasi, iktisadi ve ticari yollarla fethedildiğini anladığını ve buna karşı direnmeye başladığını göstermektedir.” (Mignon, 2009:139)

Bu fethedilmişliğin ve Batı'nın Osmanlı var oluşuna karşı beslediği siyasi, ekonomik ve kültürel niyetlerin büyük ölçüde farkında olan sanatçılar iki farklı ayak üzerinde yükselen bir direniş ve ihya projesini ortaya koymaya çalışırlar. Bunlardan ilki Batı'nın maddi ve manevi tahakkümüne karşı koyma yeterliliğine sahip, “yerli, büyük ölçüde İslami bir moderniteyi inşa etmeye çalış”maktadır. (Mignon, 2009:138) Bu inşa çalışmalarında Namık Kemal'in aksine Ahmet Mithat, siyaseti, daha doğru bir ifadeyle iç siyaseti -mümkün olduğu kadar- ilgi alanının dışında tutarak eğitim ve kültür alanlarında bir birikimin ortaya çıkmasını amaçlamış; dikkatini, sahip olduğu maddi ve kültürel araçlarla dünyanın dört bir tarafına uzanan Batı'ya yönelmiştir. Bu tercihin bir sonucu olarak Ahmet Mithat'ın eserlerinin büyük bir kısmında temel yaklaşımın “Osmanlıların mutlaka Avrupa'yı her açıdan incelemeleri gerektiğini vurgula”ması olduğu dikkate alındığında bu eserlerin özellikle “o dönemin ‘direniş’ edebiyatının önemli bir örneği” olduğunu söylemek mümkündür. (Mignon, 2009:142) Özellikle yazarın aynı dönemde yaşayan diğer yazarlar gibi “Batı'dan Doğu'ya yönelmiş ve son derece politize bir bakış açısıyla ilk kez karşılaşmış olması” (Polat, 2016:854) nedeniyle Batı'ya

inceleyici bir gözle bakma çabasına giriştiği görülmektedir. “Batı entelektüelinin, Doğu’yu, dini de merkeze alarak üst konumdan görme saplantısı” (Polat, 2016:854) denebilecek bu yanlı tutum karşısında Ahmet Mithat’ın önce bu tutumu çürütmeye yönelik eserler kaleme aldığı görülür. Üstelik yazar, bu eserlerde Osmanlı var oluşuna yöneltilen eleştirileri boşa çıkarmakla yetinmez, Avrupa’ya güçlü ve makul eleştiriler yöneltmeye çalışır.

Osmanlı modernleşme çabalarının temelde bir taklit ve öykünme karakteri taşıması, toplumun modernleşme olgusunu basit ve eksik bir biçimde anlaması; yazarın eleştirel bir bakışla üzerinde durduğu önemli hususlardır. Kalkınma ve modernleşme hamlesinin toplumsal/fikri alt yapısını kurmayı hedefleyen yazarın çabalarının; bir yandan toplumun Batılılaşma anlayışını tashih etmeyi amaçlaması, diğer yandan Batılı güçlerle mücadele etmeyi ve onlara karşı bir direnç noktası inşa etmeyi amaçlaması bakımından bu çalışmalarının Osmanlı modernleşmesinden (Makdisi,2002; aktaran Arık, al Tamimi, 2016:287) ayrı tutulması mümkün görünmemektedir. Bu yönüyle Ahmet Mithat, döneminin tüm tartışma ve çabalarını çevresinde toplamayı başaran, dönemin merkezkaç kuvvetlerinden biri haline gelmiştir. (İnci, 2013:6)

Ancak yazarın sahip olduğu eğitim düzeyinin ve çoğu zaman kendi başına geliştirmek zorunda kaldığı kavramsallaştırma çabalarının yetersizliği, bu çabaların sistematik bir eleştiri haline gelmesini zorlaştırır. Yazarın eleştirileri, sistematik ve bilimsel bir eleştiri düzeyine gelemese de düşünce tarihimizde eksen olarak kabul edilen, kendisinden sonraki dönemlerde de sıkça başvurulan bir eleştiri evreni oluşturmuştur. Üstelik bu eleştiri evreni, yalnızca Osmanlı düşünce iklimiyle sınırlı kalmamış, özellikle *Niza-yı İlm u Din* ve *Müdafaa* gibi eserler “Ahmet Mithat isminin İslam dünyasına [özellikle Rusya Müslümanları arasında] yayılmasına vesile ol”muştur. (Rızaeddin Fahreddin, 2018: 29) Bu ilginin temelinde İslam memleketlerinin düşünürlerinin/ulemasının karşılaştığı ve karşı koymada yeterli donanıma sahip olmadığı yeni ve yabancı bir yaklaşımın (Avrupa felsefi ve bilimsel yaklaşımının) yıkıcılığına karşı yazarın ortaya koyduğu -bazen yetersiz ve dağınık da olsa- savunuların önemli bir rolü vardır. Rızaeddin Fahreddin’in, yazarı anlattığı eserinde yer alan “ [Ulema]... eğer bugün bir Mutezile çıkıp gelse Mutezile’ye karşı bin sene evvel kitaplarda yazılan şeyleri tekrar edebilirler. Bir dehrî gelse yine bin senelik yazılmışları okurlar. Lakin bir propaganda cemiyetinin tarizatına karşı ne yaparlar?” ifadeleri tam da bu noktayı ifade etmektedir. (2018: 81)

Ahmet Mithat’ın bu çabaları, parçası olduğu matbuat alanında kimi zaman dudak bükme ve istihzalarla karşılanırsa da dönemi düşünüldüğünde dikkate alınmayı hak eden çabalarlardır. Üstelik bu çaba, kendi kültürünü savunan yazarın, Avrupa’yı eleştirel bir gözle incelemeye başlaması gibi yeni ve farklı kapıları aralaması bakımından da dikkat çekicidir. Dünyanın her yerini ve her kültürünü incelemesinin nesnesi haline getiren Batı’nın bu çabalar sayesinde dünyanın her yerini ve her kültürünü incelemesinin nesnesi haline getiren Batı’nın, onu eleştirel bir gözle inceleyen bir yaklaşımın nesnesi haline gelmesi, dönemin imkanları düşünüldüğünde önemli bir gelişmedir. Bu yaklaşım, Osmanlı fikir coğrafyasında “çok vasat olsa da bir tür Batıbilimin doğuşu”nu ifade etmektedir ve yazarın kaleme aldığı eserlerin “bu ilkel Batıbilimin gelişmesine önemli katkıları ol”muştur. (Mignon, 2009:139)

Ahmet Mithat’ın ilk kıvılcımlarını yaktığı bu yaklaşım, “ilk olma”nın bütün özelliklerini, bir başka deyişle ilk olmanın eksikliklerini ve sınırlılıklarını da taşımaktadır. Oğlu Hayri Yazgıç’ın babasından aktardığı “... benim eserlerimin çoğunu yazdığım sıralarda memlekette edebiyattan anlamayanlar nüfusumuzun bila-mübalağa yüzde doksan dokuzunu teşkil ediyordu. Benim emelim de ekseriyete hitap etmek; onları tenvire, onların dertlerine tercüman olmaya çalışmaktı.” (Yazgıç,1940:25) ifadesi

eşliğinde, yazarın ilk ve son yazdığı eserlerin karşılaştırılması; ilk taşlarını döşediği bu yolda Türk milletinin ve elbette yazarın aldığı yolu göstermesi bakımından önemli ipuçları sunacaktır.

Bu eleştirilerde kullanılan temel kaynaklar yine Batılı bilgi kaynaklarıdır. Osmanlı bilim ve düşünce dairesinin bu bilgiyi üretecek yeterliliğinin henüz bulunmaması yüzünden “Yazar çeşitli dini ve tarihi konularda Batılı kaynaklarda bulunan bilgileri eleştirel bir şekilde değerlendirir”mekte ve “farklı, yani yerli ve İslami bir tez ortaya koymaya” çalışmaktadır. (Mignon, 2009:140)

Paris’te Otuz Bin Bûdi

Yazarın yukarıda bahsedilen anlayışla ortaya koyduğu çalışmalardan biri de 1307 (1890) tarihinde bir kitap olarak yayımladığı *Paris’te Otuz Bin Bûdi* adlı eserdir. Eser, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımlanan yazıların bir araya getirilmesiyle oluşmuş ve gerekli izinler alınarak kitap halinde ayrıca basılmıştır. Birçok çalışmasında Avrupa basınında yer alan haberleri hareket noktası edinen yazar, bu çalışmasının başlangıcında Fransız gazetelerinde yer alan Budizm hakkındaki haber ve röportajları dikkatle inceler. Özellikle *Le Siecle* ve *Le Presse* gazeteleri başta olmak üzere Fransız gazetelerinin meseleyi sıkça ele almaları ve ünlü Fransız etnolog Leon de Rosny’nin Sorbon Üniversitesi’nde verdiği derslere Fransız basınının ilgisinin artması üzerine konuyu kendi açısından ilginç ve incelenbilir bularak bu olayı gazetesinde köşe yazıları halinde ele almaya başlar. Bu yazılar daha sonra toplanarak 238 sayfalık bir kitap halinde yayımlanır.

Eser, toplam on üç bölümden oluşmaktadır. İlk üç bölümde yazar, Fransız gazetelerinde çıkan yazı, yorum ve röportajları özetleyerek aktarır ve gazete haberlerini eleştirel bir gözle değerlendirmeye çalışır. Dördüncü bölümde Budizm’in Avrupa’da neden yayılmaya başladığını inceleyen yazar; 5., 6. ve 7. bölümlerde Uzak Doğu’nun iki kadim inanç sistemi olan Budizm ve Brahmanizm arasındaki farklılıkları ifade ettikten sonra 8.-11. bölümlerde Budizm ve Buda hakkında ayrıntılı bilgiler ortaya koymaya çalışır. Eserin en önemli bölümleri 12. ve 13. bölümlerdir. Hristiyanların Budizm’den çekinmelerinin ve yanlı bir bakış açısı tesis etmelerinin nedenlerine değinen yazar, aynı konuda İslam’ın ve Müslümanların böylesine bir çaba içine girmemelerinin nedenlerine de eserinde yer vermeye çalışır. Kısacası eser, Budizm konusundan hareketle bir Hristiyanlık-İslamiyet karşılaştırması da içerir. Biz de çalışmamızda bölüm başlıklarını esas alarak her bir bölüm hakkında doyurucu bilgiler sunmaya çalışacak, bölümlerin tanıtılmasından sonra eser hakkında bir sonuç ortaya koymaya çabalayacağız.

Eserin “medhal” bölümünde okurlarına bu yazı dizisinin neden hazırlandığını açıklayan yazara göre Avrupa’nın ortasında yer alan Paris’te Budizm’i kabul eden otuz bin kişinin bulunması incelenmeye değer bir olaydır. Üstelik bu kişilerin aileleri de işin içine katıldığında bu cümlelerin anlamı, otuz bin ailenin Budizm’i kabul ettiği biçimine tahvil etmektedir. Bu kişiler; okuduklarını anlayan, “tamik-i efkâra muktedir adamlar olacakları derkar” kişilerdir.(s.4) Paris basınının da dikkatini bu yöne çevirmesiyle bu meselenin gündemi işgal ettiğini belirten yazar, “karilerinin fikr ü nazarlarını bu madde hakkında tenvir hizmetine bismillah gayreti” (s.5) neticesinde bu yazıların /eserin ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu hadise, yazara göre iki farklı boyutta işlenmeye değerdir: Bunlardan ilki her gün gazetesinin doldurulması gereken sütunlarından bir kısmı bu ilginç olay sayesinde ilgi çekici bir biçimde doldurulabilecektir. Diğer husus ise çalışmada şimdiye kadar belirtilmeye çalışılan yaklaşım çerçevesinde hadisenin yazara bir Avrupa eleştirisi imkânı sunmasıdır. Nitekim yazar, okurlarına sunduğu “bu madde hakkında tenvir hizmeti”ni “gayret-i diniyesine müteferri vezaiften

add"eylemektedir. (s.5) Ortaya çıkan inceleme de yazar açısından din "gayretin[inin] husule getirdiği semere"den ibarettir. (s.5)

“Bir gazete bendi”

Kitabın ilk bölümünü oluşturan bu başlık altında yazar, *Le Siecle* gazetesinde yayımlanan Victor Cotanis imzalı yazıya değinir. Paris halkının Budizm'e yönelik ilgisinin gittikçe arttığı belirtilen bu yazıda Sorbon Üniversitesi'nde Budizm hakkında halka açık dersler veren ünlü etnolog Leon de Rosny'yle yapılan bir röportaja yer verilmektedir. Bu röportajda Rosny "... tedrisat-ı aliye mektebinin muallimlerinden" biri ve "takrir eylediği felsefe dahi Budizm mezhebinin hikmeti" olan bir zat olarak tanıtılır. (s. 8) Bu röportajda Budizm, Rosny tarafından kısaca tanıtılır. Buna göre özellikle Darwin'in transformizm anlayışının bu dinde bulunması söz konusu dini modern fenne aykırılık taşımadığı için popüler hale getirmiştir. Ayrıca Rosny'nin "... Hatta denilebilir ki Hristiyanlık bile Budizm'den teşib etmiştir. Bazı erbab-ı tetkikatın zanlarına göre Hazret-i İsa esrar-ı Hindiye'ye vukuf peyda eylemiştir." cümleleri halkının tamamına yakını Hristiyan olan bir ülkede söylenen dikkat çekici ifadelerdir. (s.13) Bu ilginin giderek arttığını ifade eden Rosny'e göre "Herkesin zihni bu neşriyata tevcih etmiştir. Herkes bu meraka düşmüştür. Merakın daha ziyade kuvvet bulması halkta umulmadık haller dahi göster"meye kadar gidebilecek bir yolun ilk adımlarını oluşturmaktadır. Üstelik Fransız etnolog çok dikkat çekici ancak tartışmalı hususlara derslerinde yer vermemektedir. Eğer bunlara değinecek olsa "Sorbon dershanesinde iki binden ziyade müstemi cem edebil"me ihtimali de bulunmaktadır. (s.15) Rosny'nin dikkat çeken bir başka cümlesi de resmi görevler yürüten birçok Fransızın da bu hikmete ilgi duyduklarının hatta bir adım ileri giderek "mutekit ve mutaassıp birer Budi kesilmiş oldukları"nın ifade edilmesidir. (s.16)

“Bunu müfessir diğer bir bent”

İkinci bölüm, "*Le Press* gazetesinde imzasız olarak münderic bulunan bir bent" (s.22) hakkında kaleme alınmıştır. Bu yazının da temel olarak bir önceki yazıda bulunan fikirler çerçevesinde yazıldığını belirten Ahmet Mithat, farkın bazı hususların açıklanmasında ortaya çıktığını ifade eder. Bu bendin yazarına göre "Sırf felsefe nokta-i nazarından Avrupaca dahi en meşhur ulema meyanında bu mezhebe müteveccih olanlar pek çoktur." (s. 24) Üstelik sadece elit tabaka değil, sıradan insanlar arasında bile bu mezhebe duyulan ilgi giderek artmaktadır. Bu ilgi artışının neticesinde bazı garip olaylara şahit olma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bu muhtemel olaylardan birinin yakın zamanda Budizm'e inananların Paris'te tertipleyeceği bir kongre olması hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. Böyle bir kongrenin düzenlenmesi, yakın gelecekte Budizm meselesinde tüm Avrupa'yı bu tartışmanın içine çekecektir. Bu halde suhuletle tahmin olunabilir ki o kongreden sonra Budizm meselesi bütün Avrupa'yı da işgal edecektir. (s.24)

Bu bölümde Fransız gazetesinin haberini özetleyerek okurlarına aktaran yazar, Fransız gazetesinin Buda ve Budizm hakkında verdiği kısa bilgileri de okurlarına sunar. "Buda ile Mezhebi" alt başlığında (s. 24-27) Buda'nın hayatı hakkında verilen bilgileri özetleyen Ahmet Mithat, "Buda Hakkında Bazı Hikayat" başlığıyla Buda'nın hayatından kesitler aktarır. (s. 28-31) Bu kesitlerde, Buda'nın kendine ait bir öğreti sistemi ortaya koymasında etkili olan bazı olaylar hakkında kısa bilgiler verir. Bir diğer alt başlık olan "Hakayık-ı Aliye-i Erbaa" da ise yine Fransız gazetesinde bulunan bilgileri özetleyen sanatçı, bu fikrin dayandığı dört esası ortaya koymaya çalışır. "Buda, Musa, İsa, Muhammed (a.s)" başlığı altında Fransız gazetesinin Buda'nın bir peygamber olup olamayacağıyla ilgili yorumlarını okurlarına aktarır. Bu bölümlere kadar Fransız gazetelerinin yazdıklarını özetleyerek aktarmaya çalışan yazar,

bundan sonraki kısımlarda bu olay hakkındaki yorumlarını okurlarıyla paylaşmaya yönelir. Fransız gazetesinde yer alan bentte, “Asrımızda Budizm” başlığı altında Fransızların neden Budizm’e ilgi gösterdikleri sorusu cevaplanmaya çalışılır. Fransız gazeteciye göre Fransız halkının Budizm’e gösterdikleri bu ilginin temelinde “nice zamanlar insanlar[ın] itikadiyat hususunda kararsızlık ve şüpheler içinde bulunarak ruhlara fütur gel”mesi bulunmaktadır. (s. 36) Gazeteye göre bu ihtiyacın ortaya çıkardığı “meslek-i metine ihtiyacı” halkın ilgisinin temel nedenidir. Bu başlıktan sonra Fransız gazetelerinden yapılan tercüme ve aktarmalara son verilir. Eserde yer alan diğer bölümler, yazarın kendi anlatım planına uygun olarak tasarladığı kendi başlıkları ve anlatımından oluşmaktadır.

“İtidal-i dem”

Eserin yaklaşık kırk sayfalık bölümünde Fransız gazetelerinin haberlerini özetleyen yazar, bu başlıkla birlikte kendi bakış açısını ortaya koymaya başlar. Haberlerin veriliş biçiminin ve Fransızların Budizm’e gösterdikleri yoğun ilginin “Fransız hiffeti”nin numunesini (s. 52) oluşturduğunu dile getiren yazara göre daha geniş bir perspektiften bakılmaması halinde bu mesele “şayan-ı bahis olabilecek hiçbir cihet” (s. 44) bulunmayan bir meseledir.

Budizm’in başta Max Müller olmak üzere oryantalistlerin çalışmaları sonucu gündeme gelen ve “sırf cahilane hayal-i hamdan ibaret olmayıp pek hikemane bazı hakikatleri cami olduğunu” (s. 44) ifade eden Mithat, bu konuya 1889’daki Oryantalistler Kongresi’ne katıldığı Kristiyanya şehrindeki toplantılarda değinildiğini ve bu hususta söz konusu seyahati anlattığı *Avrupa’da Bir Cevlan*’da bazı bilgilerin yer aldığını ifade eder. Bu gelişmelere rağmen mezkur din hakkında yapılan çalışmaların henüz yeteri kadar ilerlemediğini, bu dinin tüm özelliklerinin ortaya konulmaktan uzak olduğunu belirtir. Avrupa’nın bu dine duyduğu ilginin şaşırtıcı olduğunu belirten yazara göre Avrupalıların metin bir din ihtiyacı içinde olmalarına rağmen çok iyi bildikleri bir başka dine ilgi göstermemeleri daha da şaşırtıcıdır. Bu dinin İslam olduğunu belirten yazar, başka dinlere ilgi duyma noktasında Avrupa kamuoyuna eleştiriler yöneltir:

“Thomas Koleburuk’tan beda ile ... herhalde tetkikatı henüz itmam etmedikleri asıl erbab-ı salahiyetten (55) olanları tarafından itiraf edilip durur ve filvaki noksanı-i malumatları ahval-i İslamiyeye derece-i vukflarıyla da mukayese olunabilir iken güya mezheb-i Hindiyeyi kendileri daha ala öğrenmişler gibi otuz bin Fransızın tebdil-i mezhep edivermiş olmalarında bir ciddiyet-i hakikiye görülemez.” (s. 54-55)

Bu karşılaştırmada İslam’ın Avrupa tarafından benimsenmesindeki en büyük engelin kilise, özellikle Katolik Kilisesi tarafından ortaya konan “ağraz-ı siyasiye” ve “Katolik muhadaatı” (s. 54) olduğunu belirtmesi yazarın farklı eserlerinde ortaya koyduğu bakışın bu eserde de yinelenmesi anlamına gelir. Bu ilginin nedeninin “İşte Avrupa hikmet-i Nasraniyenin hikmete benzememesinden ve itikadiyat hususunda nereye sarılacağını bilememesinden dolayı Buda mezhebine sarılıver”mesi (s. 56) olduğunu yineleyen yazar, bir sonraki bölümü bu konuya ayırmaya karar verir.

“Budizm’in sebep-i kabulü”

Bu başlık altında Avrupa milletlerinin Hristiyanlıkla ilgili tereddütlerine değinen yazar, meseleyi kısaca anlatacağını, konu hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmak isteyenlerin, Hristiyanlık tarihi ve içeriğiyle ilgili bilgiler verdiği *Müdafaa* adlı eserini okumalarını salık verir. (s. 58-59) Temel meselenin “Nasraniyet’in ve bilhassa anın Katolik mezhebinin Avrupa nazarında ... hüküm ve ehemmiyetten sükût et”mesi olduğunu belirterek “bu sükûtun pek haklı olduğunu” ifade eder. (s. 59) Hristiyanlığın “envar-ı fünunla fikir ve nazarları tenevvür eylemiş” halkların inanma ihtiyacını karşılayamadığını ileri

süren yazar, bunun sonucu olarak ortaya değişik fikir akımlarının çıktığını belirtir. “Buhner gibi maddiyûn ve Flamariyon gibi tabi'iyûn” (s. 60) kimselerin bu inanç ihtiyacını gördükleri için eserler yazdığını belirten yazara göre ortaya çıkan boşluktan istifade etmek için “Şopenhaur gibi zevzekler” bile “iktidarının fevkindeki mebahis-i nazikeyi halletmeye kalkıştığı halde ... gülünç olup kal”mışlardır. (s. 60) Her ne kadar halk arasında bu yeni düşünceler yayılsa bile hiçbiri “Nasraniyet'ten ru-gerdan olanlar sülûk edecek yol arayıp durdukları esnada” otuz bin kişi toplamayı Budizm gibi başaramamıştır. (s. 61) Bu başarısızlığın nedeni Ahmet Mithat'a göre Hristiyan olmaktan vazgeçenleri “birkaç mabet arasında kalmış imansızlar”a dönüştüren bu fikir akımlarının “hiçbirisi[nin] efkâra tamamıyla kanaat-bahş olacak şeyler” olmamasından kaynaklanmaktadır. (s. 62)

Avrupa'nın kendisine yeni bir inanç aramasına rağmen başka ülkelerde hâlâ misyonerlik çalışmalarına devam ettiğini ifade eden yazar, bu durumun bir çelişki içerdiği kanaatindedir. Budizm'e duyulan bu ilginin “Nasraniyet[in] Avrupaca artık modası geçmiş olduğuna” delil oluşturduğunu ileri sürer. (s. 62) “... misyonerler[in] Hind'e, Çin'e kadar giderek neş-i din için bunca hazineler, canlar telef eyledikleri halde yüzlerce senelerden beri hemen hiçbir şeye muvaffak ola”mamalarının (s. 63) Avrupa'nın dikkatini çekmesi gerektiğini ifade eder. “Hintlilerdeki hikmet[in], edyan-ı sairenin kâffesine faik olacak kadar şayan-ı kabul” olduğunu Avrupalıların itiraf ettiğini belirterek bu itirafın Budizm'in Hristiyanlıktan üstün olduğunun itirafı anlamına geldiğine de dikkat çeker. Yazara göre ortada şaşırtıcı bir hal vardır: Hintliler misyonerlerin getirdiği dini kabul etmemekte ancak Hristiyanlar Budizm'i kabule şayan bir din olarak görmektedirler (s. 72)

Avrupalıların bu ilgilerini “kendi dinlerinden ümitlerini kesmiş (73) oldukları halde bilküllüye ve kat'iyen dinsiz olarak yaşayamayacaklarını görerek yani saadet-i hakikiyeyi mutlaka mucib-i itminan-ı dil u can olacak bir dinde bulabileceklerini hükmederek Budi olmaya kadar varmak” olarak tanımlayan yazara göre mesele aslında Budizm'in gerçekten “hüsni kabule liyakat-ı sahihesi olup olmadığını bilmeye” kalmaktadır. (s. 73)

“Budi ve Brahmani”

Budizm ve Brahmanizm hakkındaki çalışmalarda Avrupalı misyoner araştırmacıların gerçekleri gizleme eğilimi sergilediklerini ileri süren yazar, bu yanlışlıkların daha sonra yapılan araştırmalarda ortaya çıktığını belirtir. Ahmet Mithat'a göre bu yaklaşım özellikle Dalay Lama'lar hakkında yapılan çalışmalarda yakinen gözlenebilmektedir. Özellikle müştüşriklerin daha sonra yaptıkları araştırmalarla Budizm hakkında daha fazla bilginin ortaya çıktığını ifade eder. Misyonerlik amaçlı araştırmalarda gerçeğin nasıl tahrif edildiğini üç maddede izah eden yazar, bu bölümde aynı zamanda Budizm ve Brahmanizm arasındaki temel farkları maddeler halinde sıralayarak yeni bir bölüme geçmeyi uygun bulur.

“Mezheb-i Brahmani”

Brahmanlığın kökeninin Veda kitaplarından birinin sonuna ilave edilen bir takvimden hareketle milattan önce on dördüncü asra götürülebileceğini ifade eden yazara göre, bu tarih Hz. Musa'dan iki asır sonraya denk gelmektedir. Brahman inancında dört Veda kitabı bulunduğunu, bunların içerik bakımından birbirinden farklı olduğunu, eserlerin dillerinden farklı asırlarda yazıya geçirildiklerinin anlaşıldığını, Vedalara ilave olarak Purana ve Upanişat adlı çok sayıda eserin Brahman külliyatını oluşturduğunu ifade eder. Özellikle Koleburuk ve Max Müller gibi araştırmacıların ulaştıkları yeni bulgular eşliğinde Brahmanların “muvahhit” yani tek tanrılı bir inanca sahip olduklarının ortaya çıktığını belirtir. Brahmanların inanç sistemiyle ilgili malumatlar aktarmaya devam eden Ahmet

Mithat, onların niçin muvahhit sayılmaları gerektiğini de açıklar. Yazarın amacı ileriki bölümlerde yapacağı bir kıyaslamaya hazırlık olması için bölüm içerisinde Brahmanlık hakkında bölüm içerisinde bilgi vermektir. Bu bilgileri özet denebilecek bir sadelikte okuruna ileten yazar, buna rağmen kendine özgü anlatımıyla bu bilgilerin aktarımını -kısaca- ancak otuz sayfada gerçekleştirebilmiştir.

“Brahmanilerin garaib-i akaid ve ibadati”

Brahman mezhebinin kendi içinde yüzlerce farklı kola ayrılmış olmasının incelemeyi zaman zaman zorlaştırdığını aktaran yazar, bu farklılıkları dikkate almaksızın Budizm’in ortaya çıkmasına neden olan ibadet ve akaid noktasındaki iki garip düşünce hakkında okurlarına bilgi verir.

Yazara göre bu garipliklerden ilki aynı inanca mensup olanların beş farklı gruba ayrılmış olmalarıdır. Bu fırkaların her birinin ayrı bir görevi yerine getirdiğini belirten yazar, Brahman toplumunda görülen bu görev farklılaşmasını şu ifadelerle okurlarına aktarır:

“Kitab-ı Hindiyenin ettiği şerh ve tefsirlere göre Veda kitaplarının teallüm ve talimi ile kurbanlar zebhi ve sairlerinin zebh eyledikleri kurbanları takdis ve sadakaları toplamak ve dağıtmak vazifesi Brahmanlara mahsus olup Kşatriyaların vazifeleri dahi halkı muhafaza ve emvali celb ve sadakati tayin ve kendi taraflarından kurbanlar zebh ve kitab-ı mukaddeseyi kıraat ve kendilerini zulümden, fuhuştan men gibi şeyler oldu. Araziyi zira’ ve hayvanatı muhafaza ve sadaka ita ve kurban zebh ve kitab-ı mukaddeseyi tahsil ve akçayı ikraz ve emtiayı furuht gibi vazifeler dahi Vaysiyalara tahmil olunup sudraların vazifesi ise diğer fırkaların her birine arzu eyledikleri suret ve yolda hizmet etmekten ibaret kaldı.” (s. 122-123)

Özellikle Brahman ve Kşatriya sınıfının “kendi vazifelerini azdır”arak “cihanın başında bela olup kal”malarının (s. 123) bu dinin en belirgin özelliği olduğu dile getiren yazar, bu sınıfların krallar tarafından bile tecziye edilemediklerini hatta tecziye bir yana “Bir kral için bir Brahmanı öldürmeyi hatırına bile getirme[nin] azim cezaları müstelzem ol”duğunu belirtir. (s. 124) Aynı şekilde Brahman toplumunun alt kesimini oluşturan sudraların hallerinin dünyanın hiçbir yerinde görülemeyecek kadar kötü olduğunu ifade eder. Bu kesimin “kitab-ı mukaddese taallüm olun”mamaları, “yazı okumak öğrenme” haklarının bulunmaması, “efendileri neyi arzu ederler ise anı icra et”mek zorunda olmaları hatta “efendileri tarafından azat olunsalar bile hür-i kâmil olama”maları yüzünden dünya hayatlarının bir cehenneme döndüğünü dile getirir.(s. 127)

Brahman inancında “Nirvana” aleminin “pak ve safi olduğu halde Brahma’ya koşup saadet-i ebediyeye nail ol”ma (s. 130) anlamına geldiğini belirten yazara göre bu aleme girmenin şartı da sınıflara göre farklılıklar göstermektedir. Brahmanlar sınıfı için “ibadet ‘evam’ kelimesini vird-i zeban ederek hal-i vefatlarında daima bunu zikrelemekten ibaret” (s. 132) olmasına rağmen “sair sınıflar ve bilhassa üsera fırkası”nın ibadetleri çok daha zorludur. (s. 133) Yazar, bu sınıfın tekrar tenasühe maruz kalmamak için yazın ateşler arasında oturmak, gıdalarını azaltarak kendilerini telef etmek, kendilerini özel günlerde yüksek yerlerden atmak gibi şeyleri bir ibadet haline getirdiklerini ifade eder. (s. 134-135) Özellikle “Rig Veda’da kimseye fenalık edilmemesi, darp ve cerh ve katilden tevakki olunması, herkese merhamet edilmesi tarzında o kadar güzel emirler” (s. 137) bulunmasına rağmen adı geçen işlerin birer ibadet kabul edilmesi, bu inanç sisteminin en karışık tarafını oluşturur. Yazar, Brahmanlıkla ilgili bu bilgileri verdikten sonra “mezheb-i mezkûrun yukarıda arz olunan acaib-i akaid ve garaib-i ibadati meydan al”masından (s. 140) dolayı Buda mezhebinin ortaya çıktığını belirterek ortaya çıkan bu yeni mezhep hakkında bilgiler vermek için bir sonraki kısmı kaleme alır.

“Buda”

Buda hakkındaki bilgilerin bu inancın yayıldığı farklı coğrafyalarda farklı biçimlerde dile getirildiğini ifade eden yazarın bu bölümde verdiği en ilginç bilgilerden biri de Buda isminin sadece Budizm'i kuran kişinin adı olmayıp bilinen Buda'nın üçüncü Buda olduğunu dile getirmesidir. Bu inanca göre “Şimdiye kadar mezheb-i Brahmanın ıslahı için üç Buda gelmiş olup dördüncüsü işte Mahmayazade [yani herkesin bildiği Buda] olduğu gibi kıyamet hulül eyledikte bir de beşincisi gelecek”tir. (s. 145) Bölümde Buda'nın hayat hikayesi hakkında bilgiler veren yazar, Buda'yla Hz. İsa arasındaki benzerliklerden birinin de ölümünden sonra bu inancın yayılmasını sağlayan arkadaşları/havarileri hususunda ortaya çıktığını dile getirir. Buda'nın hayatını kaybettiği ana kadarki yaşam öyküsünü okurlarına anlatan yazara göre; Buda kelimesi “resul” manası gibi bir manaya delalet” etmektedir ve Hint Budistlerine göre “Çin'in 'Fue' namıyla takdis eylediği zat işte bir 'Buda' olduğu gibi Mısırlıların 'Süs' ve Yunanilerin 'Merkür' yani 'Müşteri' ve Gotik akvamının 'Odin' namıyla takdis eyledikleri mabutlar dahi Buda” olup sadece “her zaman ve mekana göre başka başka birer surette yeryüzüne inmişler”dir. (s. 158) Buda'nın hayatı hakkında sekiz-on kaynaktan doğrulattığı bilgilerin bunlardan ibaret olduğunu ve birçok bilginin tartışmalı olduğu için bunları yazılarına almayacağını (s. 159) söyleyen yazar, hayatı hakkında bilgiler verdiği şahsın ortaya koyduğu inanç sistemiyle ilgili de bir sonraki bölümde bilgiler vermeye başlar.

“Mezheb-i Bûdînin bazı ahkâmı”

Kaleme aldığı eserin kaynaklarının Ramuza, Colebrooke, Max Müller, Bornof, Lasen, Hudson, Wilson, Şot ve Kuzma gibi Batılı araştırmacılar olduğunu belirten Ahmet Mithat, bu kaynaklardan elde ettiği bilgilerle Budizm'in ahkâmına dair bilgiler verir. Bu konuda en büyük zorluğun mezhebin yayıldığı geniş coğrafyalarda dinin birbirinden epeyce farklı şekillere bürünmesi olduğunu ifade eder. Bu zorluğu örneklemek için Tibet ahalisinin ortaya koyduğu Gançar adlı 108 ciltten oluşan ansiklopediden bahseder. (s. 165) Bu ansiklopedinin muntazaman tertiplenen bir ansiklopedi olduğunu dile getiren yazar, hiçbir inanç sisteminde bir kişinin (Buda) sözü olduğu iddia edilen böyle bir külliyatın olamayacağını, bunun zamanla sayıları beş yüze varan İncilleri hatırlattığını ileri sürer.

Budizm'de her şeyin “hararet ve hava, toprak ve sudan ibaret olan” anasır-ı asliyede mevcut bularak insanın da bu “çar anasırdan mürekkep olduğu inancı”nın bulunduğunu (s. 167), “Budi'yi, Brahmani'yi ehl-i kitap mezhebine bahusus İslamiyet'e takarrüp eden şey[in] dahi hudus ve fena meselesi” olduğunu belirtir. Yazara göre Budist inanç esasları “tevhit ve tenzih-i bariye intikal et”mesi bakımından ilginçtir. (s. 171) Yazar, bu düşüncesini örneklemek için Budistlerin Yaratıcı'nın ilahi sıfatları hakkındaki esaslarını nakleder. Buna göre Budist inancında Allah;

“Aliyy'ül-alâ, gayr-i mahdud, bakî, maddiyat ve cismaniyetten ari, gayr-i münkesim olarak vahit, göz ile görülmek kabil değil, vehm ile şekil ve sureti tevehhüm ve tahayyül olunamaz, binaenaleyh hiçbir put ve sanem ile tasvir ve teşkil edilemez, evalimde müstakilen mutasarrıf ve ferman-ferma (172) akl-ı adl ü muktedir ale'l-ıtlak...” (s. 172-173)

bir varlık olarak kabul edilir ve bu bakımdan dikkat çekici bir şekilde “ehl-i kitap tarikine git”mektedir. Bu bakımdan Avrupalı bireyin ilgisini çekmesine rağmen Budist inanç esasları hakkında Budist din adamları arasında bir görüş birliği olmadığını belirten yazar, verdiği bilgilerin mezhep hakkında kısa bir bilgilendirme amacı taşıdığını belirtir ve bilgileri özetler şekilde vermek zorunda olduğunu yazar.

“Mezheb-i Bûdî'nin tarih-i intişarı”

Budizm'in yayılmasının Hristiyanlığa benzediğini iddia eden yazara göre Budizm de aynı Hristiyanlığın Roma baskısı altında gizlice yayılması gibi Brahmanların baskısı altında gizlice yayılmıştır. Bu yayılmanın önüne geçmek için Brahmanların Budistleri Ganj nehrinin öteki kıyılarına sürdüğünü belirtir, ancak bu sürgün de işe yaramaz ve Budizm aradan geçen yıllardan sonra eski topraklarında yayılmaya başlar. Kendi topraklarındaki bu zaferinden sonra Budizm için “bir taraftan Çin'e, Japonya ve diğer taraftan Moğol ve Kalmuk memleketine kadar intişar yolları açıl”dığını ifade eden yazar, bu hızlı yayılma sürecinde “kitab-ı diniyenin tercümesi hususunda” tahrifatların meydana gelmesi ve eski inançların Budizm'e dahil edilmesiyle bu mezhebin safiyetini kaybettiğini aktarır. (s. 184) “... bir mezhebin kitaplarını el-sine-i saireye tercüme hususunda dahi tahrif emrinde pek büyük tehlikeler” bulunması, (s. 186) “mile-i saireden yetişen din uluları[nın] kendi efkâr ve hissiyat-ı kavmiyelerine göre birçok içtihatlar bul”ması ve “bunların her yazdıkları şeyler[in] kitab-ı semaviyeden addolun”ması (s. 187) dinin mahiyetinde büyük değişikliklere neden olmuş, “Hindistan'daki aslıyla kıyas bile kabul edecek yeri kalmamış”tır. (s. 187) Yazara göre, Japonya'da “mabut tanınan 'Sinto'ya neler isnat olunuyor idiye Buda'ya dahi bila-isnat adeta ulûhiyetine itikat olun”ması ve “kendisine perestiş dahi edil”mesi buna örnek gösterilebilir. (s. 188) Ahmet Mithat, “... Bûdî mezhebinin ilk hali[nin] yalnız bazı en eski kitaplarda muharrer ve munderiç kalıp yeni yazılan kitaplar[ın] anları nesh ede ede iş[i] bilküllüye çığrından çıkar”dığını iddia eder. (s. 192) Yazara göre bu bakımdan da Budizm'le Hristiyanlık arasında tarihsel benzerlikler bulunmaktadır. Ayrıca “Hindular ile İngilizler arasında lisan ve ilimce münasebet peyda olalıdan beri Budiler mezheplerini bazı büsbütün batıl-ı zünundan tasfiyeye çalışmakta ve binaenaleyh Yeni Budilik namıyla bir mezhep daha peyda olmakta”dır ancak bunun için “pek çok zaman ve mesaiye lüzum görüleceği” son derece açıktır. (s. 198)

“Budiliğe müntekidane bir nazar”

Yazarın Budizm hakkında ortaya koyduğu eleştirileri bir araya getiren bölümün girişinde, bu eleştirilerin İslamiyet ve Nasraniyet göz önüne alınarak yapılan eleştiriler olmadığını vurgulanması önemlidir. Bu uyarı, eleştirilerin semavi dinler temel alınarak yapılmayacağını, bilakis elde edilen bilgiler ışığında yapılacağını ortaya koyar. Bu bakımdan yazarın, bu eleştirilerin dinler tarihi disiplini çerçevesinde algılanmasını istediği ortaya çıkmaktadır. Budizm'le ilgili eleştirilerin Budizm'in kendi içinde karşılaştırılması biçiminde yapılacağını ifade eden yazara göre, öncelikle “Buda'nın bir valideden tevlit etmesi ve bir mevt-i tab'i ile vefat eylemesi ezalar, cefalar çekmesi kendisine isnat olunan rububiyet şanına bi'l-küllüye muhalif ol”mayı gerektirir ki buna göre Buda'ya rububiyet isnat edilmesi bu bakımdan bile yanlış sayılması gereken hususlardandır. (s. 207) Eleştirilmesi gereken bir diğer nokta Buda'nın hayatı hakkındaki bilgilerin eksik, zaman zaman da çelişkilerle dolu olmasıdır. Bu bakımdan Budizm inancındaki gibi “bu zatın rububiyetini/ nübüvvetini” değil sadece “derece-i insaniyetini tayin ve hükümde” bile tereddütler vardır ve Buda tarafından ortaya konduğu iddia edilen “asar, akval ve akaid” bu tereddütlerin gölgesinde kalmaktadır. (s. 210) Bu bakımdan kendi yaşadığı dönemde “kendi kalemiyle bir şey yazmama”sı hatta yakın zamanlarda “... kendisini takip eden ashabi[nın] bile yazma”ması yüzünden “bu zatın neler dediği, neleri emir ve neleri nehyettiği muhakkaken irae olunamaz.” (s. 210)

Görüldüğü üzere Ahmet Mithat'ın Budizm'e yönelttiği ilk eleştiri, onun tarihsel kaynaklarının sahilliği üzerinedir. Bu eleştirilerin ikincisi ise bu inanç sisteminde görülen, öldükten sonra “... gidilecek evalimde duçar-ı ıstırap olmamak için bu âlemde hevesat-ı nefsanıyeyi terkten ve rabian hevasat-ı nefsanıyeyi terke mani olacak her şeyden tebaütten ibaret” olması üzerinedir. Bu anlayışı yanlış bulan

yazar, ıstırabın mukabili olarak kabul edilebilecek şeylerin hepsinin terk edilmesini, “hiçbir aklın, hiçbir hikmetin tecviz edemeyeceği dereceye vardır”maları bakımından bu görüşü yanlış bulur. Ona göre “Meşru ve makul bir surette olmak üzere hevasat-ı nefsanîye denilen şey ile niam-ı celile-i Rabbanîye arasındaki fark” son derece azdır ve “anların terki zamanında maazallah küfran-ı nimet mukaddematı zuhura gelir.” (s. 211) İnsanın hayatını sürdürmesi için lazım olan mal-mülk sahibi olma, yeme-içme gerekliliği, neslin devamı gibi zorunlulukların bile terk edilmesi gereken hareketler kapsamına alınması, Budizm inancındaki masıvayı terk düşüncesinin neredeyse “büsbütün âdemiyet ve insaniyetten tecrit ve tebaüt suretinde telakki olun”ması sonucunu doğurmuş ve bu yüzden “kadın-erkek binlerce nüfus manastırlarda, ormanlarda inzıvayı tercih etmişlerdir.” (s. 214) Bu tavır ise yazarın asla tasvip etmediği yaklaşımlardan birini oluşturmaktadır.

Budizm’de kocaları ölen kadınların “kocasını arkası sıra kendisini de ateşe yakıp helak etmekte bulunması” da yazar açısından “... vediatullah olan hayatın ne büyük nimet olduğu nazar-ı hikmete alın”ması halinde kabul edilmesi mümkün olmayan yaklaşımlardan bir diğeridir. Bir cinayet sayılması gereken bu hareketin “... bilakis ibadet addolunması”, “Bûdîliğin en büyük ahkam-ı gayr-ı makbulesinden sayıl”masını gerektirmektedir. Ayrıca bu inançta yer alan “sihir gibi, nücüm gibi, tılsım gibi” şeylere “adeta hakayık-ı hikemiye derecesinde iman edilmesi” de Budizm’in bir diğer zayıf yönünü oluşturmaktadır. (s. 215)

Mithat, Budizm’i “Avrupalılara hoş gösteren şey”in onun eskiliği yani kıdemi olduğunu ancak bu bakımdan bile Budizm’in ancak Hristiyanlıkla kıyaslandığında eski sayılabileceğini ancak Brahmanizm, Musevilik veya din-i İbrahim’le kıyaslanması halinde böyle bir özelliğinin bulunamayacağını ifade eder. (s. 218) İslamiyet’in anlayışına göre “nübüvvet Hazret-i İbrahim’den de beda et”memektedir, “Hazret-i Nuh’a ve kable’l-tufan peygamberân-ı zişanede nübüvvet ve hikmet nazil ol”duğuna inanılmaktadır. Bu bakımdan kıdem bakımından Budizm’e ilgi duyanların bu hususu da akıllarından çıkarmamaları gerekmektedir. (s. 219)

Avrupa hükemasının, din denildiğinde anladığı Hristiyanlıkta bulunmayan “birçok hakayıkı, birçok hükmü” araması yüzünden Budizm’e ilgi duyduğunu belirten yazara göre değişik nedenlerden dolayı Hristiyanlar, Budizm ve Brahmanizm gibi kadim inançlardan dolayı rahatsızlık duymaktadırlar. (s. 220) Yazar, bu rahatsızlıkların sebebini incelemeyi ise bir sonraki bölüme bırakır.

“Nasraniyet’in mezahib-i kadimeden sebeb-i tevahhüşü”

Avrupa kamuoyunun Budizm’e duyduğu ilginin nedenlerini açıkladıktan sonra bu bölümde Ahmet Mithat’ın amacı, Avrupalı din ve bilim adamlarının Uzakdoğu dinlerine duyduğu ilginin nedenlerini ortaya koymaktır. Dünyanın farklı bölgelerine yönelen Batılı ilginin kendi içinde farklı biçimlerde değerlendirilebileceğini ileri süren yazara göre söz konusu ilgiyi ikiye ayırmak mümkündür. Buna göre araştırma çabalarından ilkinin ortaya koyan müteharrik odak, Hristiyanlığı ön plana alan ve tüm meselelere bu gözle bakmayı tercih eden yaklaşımdır. Diğerine ise incelediği meseleye yalnızca ilmi gözle bakma çabası taşıyan yaklaşımdır. İlk yaklaşımın dini bir kaygı ve amaçtan hareket ettiğini düşünen yazar, bu amaçla yapılan çalışmalarda elde edilen gerçeklerin dini kaygılardan dolayı kimi durumlarda tahrif edilebileceği çekincesini taşımaktadır. Bu başlık altında da Budizm incelemeleri sonucunda ortaya çıkan yorumları bu iki farklı bakış açısı bakımından incelemeye çalışır.

Özellikle Hristiyanlık değerlerini ve misyonerlik kaygılarını önceleyen bakış açısının Budizm’e yaklaşımını yanlış bulan yazara göre Budizm’in Hristiyanlık öncesi bir tarihe kadar uzanması bu

yaklaşımı benimseyenler için bir kaygı nedenidir. Yazar, bu kaygının Hristiyanlık akaidinden kaynaklanan bir tehdit algısı sonucu ortaya çıktığını belirtir. Mithat'a göre Hristiyanlık öncesine uzanan bir peygamberlik ya da din anlayışının ortaya çıkması Hristiyan akaidinin temel umdelerini geçersiz kılması bakımından tehlikelidir. Hristiyanlık inancında Hz. İsa'dan önce gelen bazı peygamberlerin "patriyark" yani "kavmin pederi" olarak kabul edildiğini (s. 221) ancak insanlığın kurtuluşunun Hz. İsa'nın canını vermek suretiyle gerçekleştiği inancı bulunduğunu belirtir. Bu yüzden Hristiyanlar, "dünyada ilk defa olmak üzere müsavat ve uhuvvet-i beşeriyeyi ilan eden ve düşmanlara bile af ve safh ile muameleyi emreyleyen[in] hep Nasraniyet olduğu"na ve "Nasraniyet'ten evvelki milletlere 'medeni' namı verilemeyeceği gibi Nasraniyet'in şuyu'undan sonra o feyz ile müstefiz olmayanların da medeni sayılamayacağı"na hükmetmektedirler. (s. 224) Bu bakımdan "feyz-i Mesih'in andan evvel kimseye nasip olmadığını ve rububiyeti hasebiyle nasip dahi olamayacağını iddia ed"en Hristiyanlık akaidi, "füyuzat-ı Mesih'i'yeden akdem bir feyz daha mevcut olduğu"nu kabul ettiğinde "mesihiyet-i hazirenin maduniyetini hükmeylemek" zorunda kalmaktadır. (s. 225) Bu yüzden "hikmet-i Nasraniye erbabı Budi veya Brahmani mezheplerinde kavaid-i Nasraniye'ye müşabih bazı hükümler görmekle fevk'al-had mey'us ol"urlar (s. 226) ve bu dinlerde bulunan bazı hükümlerin Hristiyanlıktan söz konusu dinlere geçmiş olması gerektiğini ileri sürerler. Aksi durumda Hristiyanlık öncesinde bu hükümlerin bulunduğunu kabul etmek zorunda kalacaklar, bu da Hristiyanlık açısından büyük problemler teşkil edecektir. Hristiyanlığı ön plana alan yaklaşımların bu yüzden Uzakdoğu dinlerinde yer alan bu hükümleri Hristiyanlıktan alınma olarak görmek istediklerini, bu hükümlerin Hristiyanlıktan bağımsız biçimde Hristiyanlık öncesine kadar uzanan başka bir dinde bulunmasına "kemal-i şiddet ve hiddetle" (s. 227) karşı çıktıklarını ifade eder. Yazara göre bu yüzden "Nasraniyet; Bûdî gibi, Brahmani gibi mezahib-i kadimedan bi'l-küllüye mütevehhiştir." (s. 227) Yine bu "erbab-ı tetkik ve tahkik Bûdîlik gibi, Brahmanilik gibi mezahib-i kadimede buldukları hakikati ta Nasraniyet'ten tecrit etmeyince kabul edememek" zorundadır. (s. 229)

Hristiyan din adamlarının ve dini kaygılar taşıyan kişilerin Budizm ve diğer Uzakdoğu dinleri hakkındaki görüşlerini ve kaygılarını bu bölümde ortaya koyan yazarın, birçok eserinde yaptığı İslamiyet-Hristiyanlık mukayeselerinden birini daha yapmak üzere bu bölümü kaleme aldığı görülmektedir. Bu bakımdan bu bölüm temelde, son bölümde yapılacak her iki dinin mukayesesine hazırlık olmak üzere kaleme alınmıştır.

"Metanet-i İslamiye"

Avrupa'nın Hristiyanlıktan kaynaklanan endişelerine bir önceki bölümde değinen yazar, bu bölümde İslamiyet'in farklı dinler karşısındaki duruşunu ortaya koymaya çalışır. Bu bakımdan bölümün girişinde, farklı zamanlarda farklı peygamberlerin gelmesinin İslam inancına göre mümkün olduğunu, bu kabulün de farklı inançlara yaklaşımda bir kısıtlama getirmediğini ileri sürer. (s. 232) Hz. Âdem'den sonra gelen peygamberlerden biri olan Hz. Nuh'un aslen Hindistan'a gönderildiğini ve "vuku-yu tufan ile emvac-ı kaza" ile Asya'nın garbına sürüklendiğini belirten yazara göre adı geçen peygamberlerin yaşadıkları tarihlerin Uzakdoğu dinlerinin ortaya çıkışından önceye denk gelmesinden dolayı Müslümanlar açısından "bu iki mezhebin kademinde şayeste-yi hayret hiçbir cihet görüleme"yeceğini söyler. (s. 233) Bu yüzden Müslümanların bu dinlerde "esasen tevhit tenzihi bul"maları durumunda bu dinlerden "tevehhüş etmek" yerine "bilakis tezyit-i itminan eyle"yeceklerini ifade eder. Yazara göre bu durum, "tebliğ buyrulan hakikat-i vahdaniyenin kadim dahi olduğuna dair verilen haberin sıhhatini bu hal ile de mertebe-yi sübuta var[dır]mış ol"maktadır. (s. 234) Ahmet Mithat, İslam inancında "rivayet-i ulemaya göre yüz yirmi bu kadar bin enbiya-yı zişanın bais buyrulmuş ol"masından hareketle Buda ve Brahma gibi zatların da bu peygamberlerden biri

olabileceğini ancak Kur'an'da isimleri geçmediği için bu zannın bir kat'iliğe kavuşamayacağını ifade eder. (s. 235) Müslümanların bu duruma rağmen "tevhit ve tenzih-i bariye dair" inançları memnuniyetle karşılayacaklarını, bu inançlara sahip dinlerde bulunan tevhide aykırı inançları ise "elmasın toprağa karışması" gibi göreceklerini dile getirir. (s. 235)

Budizm'le ilgili incelemesinin sonunda yazar, Avrupa'da Budizm'e karşı görülen ilginin aslında memnuniyet verici olduğunu ileri sürer. Yazara göre bu ilgi aslında Avrupa kamuoyunun tevhit düşüncesini aramakta olduğuna delil gösterilebilecek bir ilgidir. Ayrıca Avrupalı bireylerin arayışı içinde oldukları dinin sahip olması gereken bir diğer önemli nitelik de bu dinin "fünun-ı hazıraya da adem-i mugayeretle muttasıf bir mezhep" olmasıdır. (s. 237) Tevhit temelli inanca sahip olma ve bilime aykırı olmama niteliğinin bu zamanda sadece İslam'da bulunduğu dikkat çeken yazara göre bu niteliklere tam olarak sahip olamayan Budizm'i otuz bin kişinin kabul etmesi, aslında yakın zamanda "... birkaç yüz bin kişinin İslamiyet'i kabulleri" müjdesini işaret etmektedir. (s. 238)

Sonuç

Paris'te Otuz Bin Bûdî, Ahmet Mithat'ın 1890'da yayımladığı bir eserdir. Bu eser, yazarın kurmacaları bir kenara bırakıldığında dinler tarihi alanında kaleme aldığı ilk eser olarak değerlendirilmelidir. Ahmet Mithat'ın dinler tarihi alanında eserler kaleme alması, temelde Batı-Osmanlı arasında sürdüğünü düşündüğü kültür mücadelesinde Osmanlı düşüncesine derinlik kazandırma amacıyla ilgilidir. Özellikle Norveç'te 1889'da düzenlenen Oryantalistler Kongresi'ne katıldıktan sonra yakından tanıdığı ve yetersizliklerine şahit olduğu Batılı bilim adamları ve düşünürlerin ortaya koyduğu, Osmanlı ve İslam kültürüne yönelik çalışmalara karşılık vermek amacıyla Batılı kaynakların birçoğunu gözden geçirerek bu çalışmalarda yer aldığına inandığı; İslam dinine, tarihine, Müslüman toplumlara ve Osmanlı devletine yönelik suçlamalara karşı metinler üretme çabası sergilemiştir. *Niza-yı İlm u Din I-IV (1896-1900)*, *Müdafaa I-II-III (1883-1884)*, *İstibşar (1894)*, *Paris'te Otuz Bin Bûdî (1890)* gibi eserler tamamen bu çaba çerçevesinde değerlendirilmesi gereken eserlerdir. Kurmaca yazarı Ahmet Mithat'tan oldukça farklı bir Ahmet Mithat portresinin ortaya çıktığı bu eserler, yazarın entelektüel tarafının ön plana çıktığı eserlerdir. Batı'nın oryantalizm, misyonerlik, siyaset ve ekonomiden güç alarak yönelttiği eleştirilere insanüstü bir yazma gayreti sergileyerek karşı çıkan yazarın amacı hem bu fikirlere gerekli karşılıkları vermek hem de yeni yetişen ve her geçen gün Avrupa'dan gelen fikirleri hiç eleştirmeden olduğu gibi kabul eden gençleri bu etkiden mümkün olduğu kadar uzak tutabilmektir. Birçok eserinde bu amacını farklı ifadelerle ortaya koyan yazar, Batılılaşma alanında elitlerimizin ve eli kalem tutanların sağduyulu bir biçimde meseleye yaklaşmadıkları düşüncesindedir. Bu bakımdan temel yazma amaçlarından biri de Batılılaşmayı sağduyulu bir biçimde ve kendi bünyemize uydurarak devam ettirmektir.

İncelediğimiz bu eserin konusu olan Uzak Doğu dinleriyle semavi dinlerin karşılaştırılması meselesi sadece bu eserde değil, yazarın başka eserlerinde de değindiği konulardan biridir. Özellikle *İstibşar*'da bu meseleye değişik yönleriyle değinen yazar, Hint dinleriyle ilgili Batılı bilim adamlarının nasıl bilgiler elde etmeye çalıştığını ayrıntılı biçimde ortaya koyar. (Savaş, 2018:79-87) Batılı bilim adamları tarafından "Hindistanlı Christ" olarak nitelenen mesele, Hz. İsa'dan yaklaşık 3500 yıl önce ortaya çıkan ve hayatının birçok safhası Hz. İsa'yla ortaklıklar taşıyan, Hint dinlerinin kurucusu olarak bilinen kişi etrafında şekillenmiş ve Batılı bilim adamlarının oldukça dikkatini çekmiştir. (Savaş, 2018:80-81)

Ahmet Mithat, *İstibşar*'da aynı zamanda Lui Jakoliv adlı Batılı araştırmacının Brahmanların yabancıların eline geçmemesi için gayret ettikleri metinlere nasıl ulaştığıyla ilgili bilgiler verir. Jakoliv'in Darvan mabedindeki eski nüshalar üzerinde yaptığı araştırmalarla başlayan Brahmanizm ve Budizm incelemeleri, aynı zamanda bu dinlerin kurucuları olan kişilerin Hz. İsa'nın hayatına çok benzeyen yaşamlarını da Batılı bilim adamlarının gündemine getirmiş, bu durum özellikle Hristiyan din adamlarıyla bilim adamları arasında tartışmaların gündeme gelmesine neden olmuştur.

Yazarın bu eserde ortaya koyduğu bakışın *Paris'te Otuz Bûdî*'de ortaya koyduğu bakıştan farklı olmadığını belirtmek gerekir. *İstibşar*'da Müslümanların Uzak Doğu dinlerine bakışlarının peygamberlikle ilgili genel inançlarından hareketle oluştuğunu ifade eder. Bu bakımdan bu dinlerin tevhide uygun olan nitelikleri, yazara göre İslam anlayışının doğruluğunu bir kez daha taşıdığını ortaya koymaktadır. (Savaş, 2018:83)

Paris'te Otuz Bin Bûdî yazarın dinler tarihi alanında verdiği ilk eser olması bakımından da önemlidir. 1890 yılında yayımlanan bu eseri, 1894 yılında yayımlanan *İstibşar*, 1896-1900 yılları arasında yayımlanan *Niza-yı İlm u Din* ve 1910 yılında yayımlanan *Tarih-i Edyan* takip eder. Özellikle *Tarih-i Edyan*'ı dinler tarihi alanındaki akademik bir üslupla kaleme alınmış ilk eser olarak görmek mümkündür. Bu eser de yazarın aynı dönemde yazdığı felsefe tarihine ait eserlerde görülen niteliğe sahiptir ve eserde gazetecilik dilinden ve polemiklerinden uzak, "Darülfünun kürsüsünde ders veren akademik kimlikli bir Ahmet Mithat" üslubu görülmektedir. (Utku, Çevikbaş, 2016:13) Yazarın, Darülfünun'da dinler tarihi dersi için kullanılacak bir kitap kaleme alma arzusuyla ortaya çıkan *Tarih-i Edyan*, "genel dinler tarihi metodolojisine en yakın ilk eser olma" özelliğiyle de ön plana çıkar. (Batur, 2009:75) Ahmet Mithat'ın ilkleri kaleme alma özelliğinin edebiyattan oldukça farklı bir alan olan dinler tarihi alanında da devam ettiği görülmektedir. Bu eseri kaleme alan yazarın dinler tarihini öğrenilmesi gereken zorunlu/yararlı bir bilim dalı olarak gördüğünü ve dinler tarihi araştırmalarından elde edilen sonuçların tevhide anlayışa hizmet edeceği kanısı taşıdığı görülmektedir. (Batur, 2009:76)

Gerek *Tarih-i Edyan*'da gerekse daha önce kaleme aldığı *Paris'te Otuz Bin Bûdî*, *İstibşar* ve *Niza-yı İlm u Din*'de görülen yaklaşımın temelinde Max Müller'in "Kişinin kendi inancının taşıdığı hakikat, diğer dinlerin araştırılması sonrasında ortaya çıktığında daha güçlü olarak parıldayacaktır." anlayışıyla uyumlu olduğu görülmektedir. (Aktaran Batur, 2009:76) Oryantalistler Kongresi'nde tanıştığı ve birçok yazısında bahsettiği Max Müller'le ilgili olumlu kanaatlere sahip yazarın diğer dinlerin araştırılması hususunda Müller'in görüşlerinden etkilendiği anlaşılmaktadır.

Eserde Uzak Doğu dinlerine ayrı ayrı bölümler halinde yer verilmiş, özellikle Brahmanizm ve Budizm hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmuştur. Eserin yaklaşık ilk seksen sayfasında Çin ve Japon dinlerine yer veren Ahmet Mithat, "Hindistan Dinleri" başlığı altında başladığı incelemesine kitabın sonuna kadar devam etmiştir. (A. Mithat, 1328:78) Brahmanizm hakkında eserin 101-114. sayfaları arasında değişik alt başlıklar altında incelemelerini ortaya koyan yazarın 114. sayfadan itibaren "Budizm" başlığı altında Budizm'le ilgili bilgiler verdiği görülmektedir. Bu bölümde yer alan alt başlıkları, yazarın inceleme mantığını vereceğinden dolayı kısaca zikretmeyi uygun görüyoruz: "Buda'nın Tercüme-i Hali, Budizm'in Moğolistan'da İntişarı, Hindistan'da Bûdiliğin İnkisarı, Esas-ı Akaid-i Bûdiye." Bunların dışında ayrıca yazar dört hakikatten bahsettiği alt başlıklarda Budizm'de önemli kavramlara da yer vermiştir. Eserde görülen alt başlık sisteminin *Paris'te Otuz Bin Bûdî*'de gördüğümüz başlıklandırma mantığına uyum gösterdiği dikkat çekmektedir. Bu bakımdan yazarın yaklaşık yirmi yıl sonra yazdığı bu eserde Paris'te Otuz Bin Bûdî'nin planına çoğu zaman sadık kaldığı görülmektedir.

Yazarın adı geçen eserlerinin tamamı hem kendi kültürünü savunma hem de Batılılaşma hususunda Osmanlı kültür dairesine has bir üslup oluşturma amacına yönelik kaleme alınmıştır. Bu meseleyi her fırsatta ortaya koyan yazarın Budizm'e duyulan ilgiden hareketle birçok eserinde ortaya koyduğu fikirlerini bir defa daha seslendirme imkanı bulduğu görülmektedir. Bu bakımdan *Paris'te Otuz Bin Bûdî*, yazarın bilinen düşüncelerini farklı bir konu üzerinden ısrarlı ve kararlı bir biçimde yeniden ortaya koymasına yaramış görünmektedir. Eser, ayrıca dinler tarihi alanında kaleme alınan erken tarihli ilk eserlerden biri olması bakımından da Türk kültür hayatında ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Kaynakça

- Ahmet Mithat (1307). *Paris'te Otuz Bin Bûdî*, İstanbul: Tercüman-ı Hakikat.
- Ahmet Mithat (1328). *Tarih-i Edyan*, İstanbul: Sırat-ı Müstakim
- Batuk, Cengiz (2009). Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmalarının Tarihsel Seyri. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(4), 70-97.
- İnci, Handan (2013). *Menfa* (Ön Söz), , İstanbul, Kapı.
- Rızaeddin Fahreddin (2018). *Ahmet Mithat Efendi*, İstanbul, Ferfir.
- Mignon, Laurent, (2009). *Ana Metne Taşınan Dipnotlar- Türk Edebiyatı ve Kültürlerarasılık Üzerine Yazılar*, İstanbul, İletişim.
- Polat, A. (2016). "Batı-Dışı Düşünce Tarihi Yazıcılığımıza Anti-Oryantalist Bir Katkı: Ahmed Midhat Efendi ve Nizâ-ı İlm ü Dîn", *Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 11/21Fall2016, p. 851-859.
- Savaş, Kudret (2018). *İstibşar-Amerika'da Neşr-i İslam Teşebbüsü*, Konya, Çizgi.
- Şahmurat ARIK, Edip Al Tamim (2016). "Süleyman Nazif'in Kastamonu Valiliği ve Kastamonu Vilayetinin İlk Edebi Dergisi Tiraže", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/15, 283-289.
- Utku Ali, Çevikbaş Sebahattin (2016). *Darü'l-Fünun Dersleri- Tarih-i Hikmet*, Konya, Çizgi.
- Yazgıç, Kâmil (1940). *Ahmet Mithat Efendi: Hayatı ve Hatıraları*, İstanbul, Tan.